

NEHCÜ'L –BELAĞA'DA HZ. ALİ'NİN ALLAH ANLAYIŞI

HADRAT ALI'S COMPREHENSION OF GOD IN NAHJ AL - BALAGHA

Metin YASA*

Özet

Bu çalışmanın amacı, Hazreti Ali'nin Allah anlayışının dini ve felsefi sınırlarını belirlemekten ibarettir. Hz. Ali'ye atfedilen Nehcü'l-Belağa'daki veriler, onun Allah anlayışının hem aşkın hem içkin olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmanın sonuçları, Hazreti Ali'nin Allah anlayışının, çağdaş din felsefesindeki gibi, çift kutuplu olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Allah, Güzel, Yaratma, Evren.

Abstract

The aim of this study is to determine the religious and philosophical limits of Hadrat Ali's comprehension of God. The data in Nahju'l Balagha, attributed to Hadrat Ali, indicate that his comprehension of God is both immanent and transcendent. So, the conclusions of this study demonstrate that Hadrat Alis's God comprehension has dipolarity as like in contemporary philosophy of religion.

Key Words: God, Beauty, Creation, Universe.

A. Giriş: Hz. Ali'nin Allah Anlayışını Betimlemeye Doğru

Şerif er-Razi'nin, Nehcü'l-Belağa'ya yazdığı önsözde kullandığı “ ... birleme, adalet ve Allah'ı yaratıklara benzemekten aşkınlaştırma konusunda olağanüstü sözler yer alır”¹ şeklindeki ifadeler, Hz. Ali'nin Allah anlayışını betimleme açısından son derece önemlidir. Doğrusu, er-Razi'nin ‘birleme’ kavramına yaptığı özel atıf, Hz. Ali'nin Allah anlayışının teolojik bağlamdaki yerini ifade etmede de önemli bir rol üstlenir. Nitekim Hz. Ali de Allah anlayışının din ile olan bağlantısı konusunda şu ifadelere yer verir:

“Dinin başı, O'nu bilmekten, O'nu bilme yetkinliği O'nu doğrulamaktan, O'nu doğrulama yetkinliği O'nu birlemekten, O'nu birleme yetkinliği O'na karşı samimi olmaktan, O'na karşı samimi olma yetkinliği O'nun niteliklerini olumsuzlamadan ibarettir.”²

Doğrusu, Hz. Ali'nin, Kur'an'ın öngördüğü uluhiyet anlayışını daha da net hale getirmeye çalıştığı, “Bak ey soran! Kur'an'ın O'na özgü gösterdiği niteliğiyle nitelen, kurtuluş ışığıyla aydınlan”³ ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Açık konuşmak gerekirse, Nehcü'l – Belağa'da Allah'ı bilme ve anlatmaya yönelik farklı bir duyarlılık da söz konusudur. Doğrusu, anılan duyarlılık, günümüz din felsefesinde ağırlıklı olarak tartışılan çift kutuplu uluhiyet anlayışına yakın bir görüş içinde kendini gösterir.

Gelinen bu noktada, makalemiz açısından önem taşıyan bir hususu vurgulamada ayrıca yarar vardır. O da şudur: Burada yapılmaya çalışılan şey, genel olarak Alevilik'te öngörülen uluhiyet anlayışını ve anılan anlayışa ilişkin yaklaşımları, söylemleri ve çıkarımları ortaya koymak değil⁴, aksine, Nehcü'l-Belağa'da dile getirilen düşünceleri temel alan bir Allah anlayışını yansıtmaya çalışmaktır. Bu nedenle, Allah'ı bilme ve anlatmaya ilişkin olarak nübüvvet, velayet gibi makamlara atıfla dile getirilen

* Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Ali B. Ebi Talib, **Nehcü'l - Belağa**, (der.: Şerif er- Razi, tah.: Dr. Subhi es -Salih. Anılan esere bundan sonra kısaca, N, diye atıfta bulunulacaktır), Daru'l Kitabı'l – Lübnani, Beyrut, 1967, s. 36. (Ayrıca anılan eserin yine **Nehcü'l-Belağa** adı altında iyi ve anlaşılır bir çevirisi Adnan Demircan tarafından yapılmış ve Beyan Yayınları arasında çıkmıştır.)

² N, s. 39.

³ N, s. 125.

⁴ Genel olarak 2Alevilik'te öngörülen Allah anlayışı için sözcülemi bkz.: Ethem Ruhi Fırlah, **Türkiye'de Alevilik Bektaşilik**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2006, s. 178vd., 228vd, krş.: Harun Yıldız, **Anadolu Aleviliği: Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2004, s. 103vd., İlyas Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, İsam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 73-81.

tartışmalar, onaltıncı yüzyıldan itibaren Alevi-Bektaşî edebiyatında hızla artmış olan düşünceler⁵ ve “tasavvufî anlayıştan kaynaklanan bir anlayışın izleri”⁶ bildirimizin dışındadır.

Doğrusu, Hz. Ali’nin, öngördüğü Allah anlayışını üç ayrı açıdan ele aldığını ileri sürmek mümkündür: i. Allah’ın Varlığını Kanıtlama; ii. Allah’ı Bilme; iii. Allah-Evren Bütünlüğü. Şimdi, sözü sırayla anılan üç konuya getirmek istiyoruz.

B. Allah’ın Varlığını Kanıtlama: Hz. Ali’nin Güzellik Kanıtına Katkısı

Doğrusu, Hz. Ali için, Yüce Yaratıcı’nın varlığı kesin, gönderdiği din açık, yarattığı şeyler de ortadadır.⁷ Durum bu olmakla birlikte, Hz. Ali’nin, Allah’ın varlığını kanıtlama üzerinde durması son derece dikkat çekicidir. Bunun bir nedeni, öyle anlaşılıyor ki, Hz. Ali’nin, biraz da taşıdığı bilge kişiliği gereği, kesin ile kuşku, buna bağlı olarak da inanç ile inkar arasında çok ince bir çizginin var olduğu kanısını taşımasıdır. O, belki de bu nedenle, şöyle der: “Gerçeğe benzediği için kuşkuyla kuşku denilmiştir. Allah dostlarına gelince: Onların ışıkları orada apaçık; kanıtları ise kurtuluş olgunluğudur.”⁸ Öte yandan, Hz. Ali, konuşurken, kanıtlı konuşmanın gereğine işaret eder ve bunu bilgili insanın sahip olduğu konumu bilmesiyle bağlantılı görür.⁹ Bu demektir ki, Hz. Ali, kanıtlı ve gerekçeli konuşmaya büyük önem vermektedir. O’na göre, “Yüce Allah, yarattıklarını, gönderilen bir peygamberden, indirilen bir kitaptan, zorunlu bir kanıttan ve açık bir yoldan yoksun bırakmaz.”¹⁰

Hz. Ali, Allah’ın varlığını kanıtlama bağlamında, anlaşılır düzeyde, *a posteriori* analogik çıkarımlarda bulunur. O, sözgelimi, bu bağlamda şöyle der: “Yapıcısı olmadan bina, işleyeni olmadan cinayet gerçekleşir mi?”¹¹ Dahası, Hz. Ali için, yaratılmışların ve görünenlerin önceliliği, Yüce Yaratıcı’nın varlığının ve öncesizliğinin bir kanıtıdır.¹²

Hz. Ali’ye göre, Allah, gücüyle Görünen, bilgisiyle Görünmeyen, büyüklüğüyle Yüce bir varlıktır. Bu nedenle örneksiz yaratma yalnız O’na özgüdür¹³, yaratıklarına benzemekten aşkındır¹⁴, ve Allah’ın yaratma sanatı inceliklerle doludur.¹⁵ Bu ifadeler, kuşkusuz, Allah’ın varlığına ilişkin olarak güzellik kanıtı ve analogi yapma açısından ayrı bir değer taşır. Dahası; Hz. Ali’nin anlaşılır düzeyde analogi yapıyor olması ve yaptığı analogideki derinlik, Allah, en güzel yaratıcıdır¹⁶, görülmeden bilinir, yorulmadan yaratır¹⁷, insanlarla mukayese edilemez¹⁸ ifadelerinde belirir. Öte yandan, Hz. Ali, düşünmeyi insana özgü bir nitelik olarak gördüğünden, Allah’ın düşünmeden yarattığını ifade eder. Böylece de olası bir antropomorfizme düşme tehlikesine karşı uyarıda bulunmuş olur.¹⁹

Açık konuşmak gerekirse, Hz. Ali, ilahi bir nitelik olan yaratma ile güzel yaratış arasında doğrudan bir ilişki kurar. Hz. Ali’nin bu konudaki açık ifadelerin bir örneği şudur:

“Yarattığı küçük bir şeye, onu nasıl da sağlam yarattığına, tasarımını ne de güzel yaptığına bakmıyorlar mı? Ona kulak vermiş, göz vermiş; onun kemik ve derisini güzelce yaratmış. Küçükük bedenli karıncaya, görünümündeki inceliğe bir bakınız!”²⁰

Hz. Ali, bir ilahi nitelik olan yaratmayı *güzellik* bağlamında ele alır. Bunu ortaya koyarken de biraz sonra temas edeceğimiz gibi somut örnekler üzerinde durur. O, Allah’ın güzel yaratma konusundaki eşsizliğini şöyle ifade eder: “O, kendinden önce var olan bir yaratıcının ölçüsünü ölçü, örneğini örnek

⁵ Krş.: Fiğlahı, a.g.e., s. 186vd.

⁶ Fiğlahı, a.g.e., s. 228; krş.: Cenksu Uçer, **Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, s. 229vd.

⁷ N, s. 257.

⁸ N, s. 81.

⁹ N, s. 149.

¹⁰ N, s. 43.

¹¹ N, s. 271.

¹² N, s. 269.

¹³ N, s. 283.

¹⁴ N, s. 329.

¹⁵ N, s. 328.

¹⁶ N, s. 262.

¹⁷ N, s. 265.

¹⁸ N, s. 262.

¹⁹ N, s. 155.

²⁰ N, s. 270.

edinmeksizin yaratılanı yarattı.”²¹ Açıkça anlaşılacağı üzere, güzel yaratma bağlamında, yukarıdaki alıntı ilahi aşkınlığı ifade ederken, Yüce Allah’ın, sürekli olarak varlıklar arası karşıtlığı düzenlemesi ve varlıkların birbirine aşına kılması²² ise ilahi içkinliği dile getirir. Bununla birlikte, Hz. Ali’nin, güzel yaratma bağlamında, açıklayıcı ilke olarak “tam hükmü, sağlam bilgisi, kesin işi”²³ olan bir Allah anlayışından söz etmesi son derece ufuk açıcı görünmektedir. Bu nedenle, Hz. Ali, bir yandan, Allah’ın en güzel niteliklerle niteli olduğunu²⁴, öte yandan dünyanın, güzel ve çekici oluşunu açık bir dil ile ortaya koyar.²⁵ Güzel ağaçların Allah’ı ululadıklarını, O’nun emriyle meyve verdiklerini ileri sürer.²⁶

Hz. Ali’nin Allah’ın varlığını kanıtlama girişimi, örneği geleneksel İslam düşüncesi sınırları içinde de yer alan güzellik kanıtı²⁷ dolayımında belirir. Hz. Ali’nin güzelliklerden hareketle Allah’ın varlığına gidişini ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı olarak ele alacağımızdan, burada hemen şu kadarını söyleyelim ki, onun, bu bağlamda anılması gereken güzel bir ifadesi şudur:

“Allah; yarattığını ölçülü, ölçüsünü sağlam yaptı; yine yarattığını tasarımladı, tasarımını güzel yaptı.”²⁸

Hz. Ali, ilahi güzel yaratılışı anlatmak için, insanın yetkin bir biçimde yaratılışını²⁹, ırmakların güzel akışını ve yeryüzünün verimli oluşunu öne çıkarmış olmasına rağmen³⁰, yine de örnek olarak daha çok eşsiz, güzel ve hoş yönleriyle bilinen üç farklı canlıdan söz eder: Tavus, Yarasa, Çekirge.

Hz. Ali’ye göre, tavus, sanki kendi güzel yaratılışının farkındadır. Hz. Ali şöyle der: “Kuyruğuna ve kanatlarına bakar, giysisinin güzelliği ve kuşağının renkleri nedeniyle büyük zevkle güler.”³¹ Hz. Ali, ilahi güzel yaratılışı, yine tavus örneği çerçevesinde, “o, bahar yağmurlarının yetiştiremediği serpilmiş çiçekler gibidir”³² dedikten sonra şu açıklamayı yapar:

“Kanatındaki bir tüyü incersen, sana, gül kırmızısı, bazen zebecet yeşili, kimi zaman da altın sarısı olarak görünür. Bu niteliğe, derin düşünceler, ne şekilde yol bulur? Veya keskin akıllar nasıl ulaşır? Ya da niteleyenlerin sözleri onun niteliğini hangi yolla şiirleştirir?”³³

Hz. Ali, “tavusu, yeryüzünün yeşerttiğine benzetir ve ‘her bir yeşil bitkinin çiçeğinden derlenmiş bir buket’ dersin”³⁴ ifadesiyle, ilahi güzel yaratmayı tavus kuşu örneğinde adeta zirveye çıkarır.

Hz. Ali’nin ilahi güzel yaratma bağlamında üzerinde durduğu bir diğer örnek çekirgedir. Şöyle der:

“Allah, çekirge için, iki kırmızı göz yaratmış, ay gibi iki gözbebeği tutuşturmuş, bir gizli görme duyusu vermiş, düzgün bir ağız açmış, güçlü bir duyuya bağışlamıştır.”³⁵

Hz. Ali’ye göre, ilahi yaratmanın güzelliklerini içeren güzel bir diğer örnek ise ‘yayasa’dır. Şöyle der:

“Sanatının inceliklerinin ve yaratmasında görülen olağanüstülüklerin bir örneği, her şeye yayılan aydınlığın tuttuğu ve her şeyi tutan karanlığın yaydığı şu yarasalarda bize gösterdiği hikmete ilişkin gizliliklerdir. ...Yarasaya; geceyi, gündüz ve geçim kaynağı yapan, gündüzü de dinlenme ve durma zamanı kılan ne Yücedir. Allah, onun için, gereksinim

²¹ N, s. 126.

²² N, s. 273.

²³ N, s. 96.

²⁴ N, s. 135; krş.: Fığlalı, a.g.e., s. 178.

²⁵ N, s. 164.

²⁶ N, s. 191.

²⁷ Bkz.: Metin Yasa, “Güzellik Kanıtı ve Taşıdığı Felsefi Değer”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl, 8, Sayı, 18, Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, 2004.

²⁸ N, s. 127.

²⁹ N, s. 233.

³⁰ N, s. 232.

³¹ N, s. 238.

³² N, s. 238.

³³ N, s. 238.

³⁴ N, s. 237.

³⁵ N, s. 271.

anı uçmasını sağlayan etten kanatlar yaratmıştır ... Yarasanın, açık seçik kanıtlar olarak görebileceğin, inceltince yarılan, kalınlaşınca ağırlaşan iki kanadı vardır. Yavrusu; kendisine yapışık ve sığınık halde, uçar; konunca konar, uçunca uçar, organları güçleninceye, kanadı bedenini taşıyınca, yaşam ilkelerini ve yararına olanı öğreninceye kadar onu bırakmaz. Örneksiz, başkası olmadan, her şeyi yaratan ne Yücedir.”³⁶

Şu halde, Hz. Ali’ye göre, kuşların rengarenk yaratılışı, Allah’ın güzel yaratmasının açık bir kanıtıdır.³⁷ Dolayısıyla, bir sineğin ve karıncanın ilahi bilgi, irade ve güç karşısındaki konumu ne ise, bir filin ve balinanın konumu da odur.³⁸ Çünkü “O”nu; ne iş oyalayabilir, ne zaman değiştirebilir, ne mekan kuşatabilir, ne dil niteleyebilir.”³⁹ Bu demektir ki, Allah; varlığının sade ve anlaşılır bir kanıtı olarak, karşıtları uzlaştırmış, sınırları belirlemiş, türleri ayırtmış, tüm bunları da güzelce yapmış, böylece de her şeyi kendi konumuna estetik bir biçimde yerleştirmiştir.⁴⁰

Yukarıda sunduğumuz kimi bilgilerden de açıkça anlaşılacağı üzere, Hz. Ali, sanatkar ile sanat eseri arasındaki ayırımı iyi kurgulamış ve bu ayırım nedeniyle Allah’ın tam olarak bilinemeyeceğini ileri sürmüştür.⁴¹ Bununla birlikte, anılan ayırım, biraz sonra üzerinde duracağımız gibi, Allah’ı bilme konusunda *a priori* ve *a posteriori* bir takım çıkarımlarda bulunmayı da olası kılmaktadır.

C. Allah’ı Bilme: Hz. Ali’nin Öngördüğü Kimi *A Priori* ve *A Posteriori* Çıkarımlar

Hz. Ali, Allah’ı en iyi şekilde bilmek gerektiği kanısındadır.⁴² Hz. Ali, Bu bağlamda, kendi Allah anlayışını ortaya koyarken, olabildiğince anlam yüklü kavramlar kullanmayı tercih eder. Doğrusu, Hz. Ali, *a priori* ve *a posteriori* olarak, Allah’ın aşkınlığını⁴³ ve içkinliğini⁴⁴ ifade etmede kimi zaman olumsuz kimi zaman da olumlu ifadelere yer verir. Bu cümleden olarak, Hz. Ali’ye göre, Allah’ın aşkın yönü, kuşkusuz, her şeyin ötesindedir⁴⁵; buna karşılık, Allah’ın içkin yönü ve görünenle olan bağlantısı söz konusu edildiğinde ise yeryüzü ile gökyüzünün hazinelerinin Allah için olduğunu ifade etmek gerekir.⁴⁶

Açık konuşmak gerekirse, Hz. Ali’nin Allah’ı bilme bağlamında, *a priori* ve *a posteriori* ifadeler kullanması, onun, “özüyle bilinen her şey yaratılmış, başkasıyla olan her şey nedenlidir”⁴⁷ sözüyle gerekçelenmiş durumdadır. Anılan konunun açılımı bağlamında, *a priori* ve *a posteriori* çıkarımları, kanaatimizce, ayrı başlıklar altında dile getirmek daha yararlı olacaktır.

i. *A Priori* Çıkarımlar

Hz. Ali, kelimeleri özenle seçmek suretiyle, Allah’ın aşkın yönünü ifade etmeye çalışırken bir takım *a priori* söylem ve çıkarımlarda bulunur. İşte, Hz. Ali’nin, ilahi aşkınlığı dile getirdiği ifadelerinden kimi örnekler:

“Gözler, O’nu, şeyleri gördükleri gibi, göremez; ancak kalpler, O’nu, iman gerçeklikleriyle algılar. Dokunmaksızın şeylere yakındır, uzak olmaksızın onlardan uzaktır. Düşünmeksizin konuşur, niyet etmeden diler, uzuv olmadan yapar, gizlilikle nitelenmeksizin açık, kabalıkla

³⁶ N, s. 217-218.

³⁷ N, s. 236.

³⁸ N, s. 239.

³⁹ N, s. 256.

⁴⁰ N, s. 127.

⁴¹ N, s. 212.

⁴² N, s. 144.

⁴³ Aşkınlık kavramının terim olarak açılımı konusunda bkz.: “About God: Four main beliefs about the nature of God: Deism, Pantheism, Pantheism & Theism”, http://www.religioustolerance.org/tran_imm.htm (Erişim: 05.06.2009); ayrıca krş.: W. R. Sorley, *Moral Values and the Idea of God*, Cambridge University Press, 1921, s. 449.

⁴⁴ İçkin kavramının terim olarak açılımı konusunda bkz.: *Bkz.*: “About God: Four main beliefs about the nature of God: Deism, Pantheism, Pantheism & Theism”, http://www.religioustolerance.org/tran_imm.htm (Erişim: 05.06.2009).

⁴⁵ N, s. 348.

⁴⁶ N, s. 398.

⁴⁷ N, s. 272.

nitelenmeksizin ulu, duyu ile nitelenmeksizin gören, incelleme nitelenmeksizin şefkat sahibidir.”⁴⁸

“Vehimler, sınırlarla, hareketlerle, uzuvlarla ve araçlarla O'nun değerini bilemez. O'nun için 'ne zaman?' denilemez, O'nun için 'ne ana kadar?' ifadesi kullanılamaz, O'na 'nereden?' Görünen denemez, O'na 'nerede?' Görünmeyen denemez.”⁴⁹

“O'nun öncesizliği için bir başlangıç yoktur; O'nun sonrasızlığı için bir son yoktur. O, sonrasız olarak İlk'tir.”⁵⁰

Öte yandan, Hz. Ali'nin, Allah'ın aşkın yönünü ortaya koyarken, karşılaştırma yolunu tercih ettiği de görülmektedir. Nitekim Hz. Ali, Allah'ın yaratıklara aşkın oluşunu *a priori* ifadelerle şöyle dile getirir:

“O'nun, işler arasındaki karşıtlık nedeniyle, karşıtı olmadığı bilinir; şeyler arasındaki yakınlık nedeniyle de yakınlığı olmadığı bilinir.”⁵¹

Açık konuşmak gerekirse, Hz. Ali'nin, *a priori* olarak dile getirdiği bu düşünceler, Allah'ı bilme açısından, her şeyden önce, Allah'ın ne olduğu değil, ne olmadığı konusunda ufkumuzu açmakta ve Allah'ı bilme konusunda düşüncemize yeni boyutlar kazandırmaktadır. Bununla birlikte, Hz. Ali'nin, *a priori* olarak ilahi nitelikleri olumsuzlama bağlamında gerekçeli bir takım açıklamalarda bulunduğu da dikkat çekmektedir. İşte örnek kimi ifadeler:

“O, öncesi olmayan İlk olduğundan, öncesinde bir şey yoktur. O, sonrası olmayan Son olduğundan, sonrasında bir şey yoktur.”⁵²

“O, kendinden önce bir şey olmayan İlk, sonu olmayan Son'dur. ... O'nu ne gözler, ne de gönüller kuşatır.”⁵³

Öyle anlaşılıyor ki, Hz. Ali'nin *a priori* olarak ilahi niteliklere ilişkin olumsuz çıkarımlarda bulunuşu, ön gördüğü çift kutuplu uluhiyet anlayışının değişmeyen aşkın yönünü anlamada önemli bir işlev yüklenmektedir.

ii. A Posteriori Çıkarımlar

Hz. Ali, *a posteriori* olarak Allah'ı bilme konusunda beşeri çabalara temas eder. Öncelikle, Hz. Ali, Allah'ı bilme söz konusu olduğunda, bilgisini, gücünü, aklını, zekasını kullanan bir insanın bile, Allah'ın nimetlerini sayamadığını, hakkını ödeyemediğini ve Allah'ı algılayamadığını⁵⁴ açıkça ifade eder. Bununla birlikte, Hz. Ali'nin, *a posteriori* olarak Allah'ı bilme bağlamında nedensel konuşmaya⁵⁵ açık olduğu görülmektedir. Şöyle der:

“Övgüyü; kendisini anmak için anahtar, ihsanını artırmak için neden, nimetleri ve yüceliği için kanıt yapan Allah'a hamd olsun.”⁵⁶

Doğrusu, yukarıda sözü edilen nokta, çift kutuplu uluhiyet anlayışının içkin yönünü ortaya koyma açısından son derece önemlidir.

⁴⁸ N, s. 258.

⁴⁹ N, s. 232.

⁵⁰ N, s. 232.

⁵¹ N, s. 273.

⁵² N, s. 124.

⁵³ N, s. 115.

⁵⁴ N, s. 39.

⁵⁵ Nedensellik kuramı konusunda ileri düzeyde bir araştırma için sözcğümü bkz.: Fethi Kerim Kazanç, **Kadı Abdülcebbar'da Nedensellik Kuramı**, Etüt Yayınları, Samsun, 2008.

⁵⁶ N, s. 221.

Öte yandan, Hz. Ali, Allah'ın kendi varlığı hakkında insanları aydınlattığını bir tür *a posteriori* veri olarak algılar ve bunu açık bir dil ile ifade eder. Şöyle der: “Yüce Allah, kuşkusuz, sizleri boşuna yaratmadı, sizleri başıboş bırakmadı ve sizleri bilgisizlik ve karanlık içine atmadı.”⁵⁷

iii. *A Priori* ve *A Posteriori* Çıkarımlar Işığında Çift Kutuplu Uluhiyet

Hz. Ali'nin Allah anlayışı açısından asıl önemli olan bir diğer nokta, onun, çift kutupluluk bağlamında *a priori* ve *a posteriori* söylemleri birlik ve bütünlük içinde sunmaya çalışmasıdır. Şöyle der:

“Allah ‘nerdedir?’ diyen O’nu sınırlamış, ‘ne üzerindedir?’ diyen O’nu dışlamış olur. O, önceli olmadan olucu, yok olmadan varlığı olandır.”⁵⁸

“O, gözlerin görebileceğinden daha açık ve daha gerçektir. Akıllar O’nu sınırlayamaz ki, benzeyen olsun; zihinler O’nu tartamaz ki, benzetilen olsun. O, yaratılanı, örneksiz, öğüt verenin öğüdü ve yardımcının yardımı olmaksızın yarattı.”⁵⁹

Bununla birlikte, Hz. Ali'nin, çift kutuplu uluhiyet anlayışını oldukça derin ifadeler kullanarak ortaya koymaya çalıştığı da görülmektedir. Hz. Ali'ye göre, bu bağlamda işlev gören dört ilahi nitelik, İlk, Son, Görünen ve Görünmeyen'den ibarettir. Şöyle der:

“Kendisinden önce bir şeyin olmadığı İlk olan, kendisinden sonra bir şeyin olmadığı Son olan, kendisinden daha net bir şeyin olmadığı Görünen, kendisinden daha gizli bir şeyin olmadığı Görünmeyen Allah'a hamd olsun!”⁶⁰

Öyle anlaşılıyor ki, Hz. Ali'nin çift kutuplu uluhiyet anlayışı, yukarıda dile getirilen, İlk, Son, Görünen ve Görünmeyen şeklindeki dört niteliğin birlikte anılması ve anlam yüklü anlatımlar içinde kullanılmasında iyice belirginleşmektedir.

Doğrusu, yukarıda da bir nedenle dile getirdiğimiz üzere, Hz. Ali'nin Allah konusundaki çift kutuplu çıkarımları, günümüz din felsefesinde tartışılan çift kutuplu Allah anlayışı⁶¹ açısından doyurucu, anlaşılır, etkili ve ufuk açıcı bir öz taşımaktadır. Anılan öz, kuşkusuz, Hz. Ali'nin çeşitli ortamlardaki konuşma ve sözlerinde ürettiği çözümler ışığında, bir yandan *a priori* olarak Allah'ın varlığı ve nitelikleri, öte yandan *a posteriori* olarak evren ve içindekilere olan ilgisi açılarından dikkate değer görünmektedir.

D. Sonuç: Allah-Evren Bütünlüğüne Açıklık Getiren Bir Uluhiyet Algısı Ya da Hz. Ali'nin Allah Anlayışı

Hz. Ali, Allah-evren ilişkisi konusuna son derece metodolojik yaklaşır. Anılan yaklaşım içinde parçadan bütüne doğru bir gidiş söz konusudur. Hz. Ali, parçacı yaklaşım gereği, ilkin, bir bütün halinde varlığa değil, tek tek varlıklara atıfta bulunmayı yeğler. Şöyle der:

“Görülmeden bilinen, düşünmeden yaratan Allah'a hamd olsun. O, burçları olan gökyüzü, koca kapıları olan perdeler, karanlık gece, durgun deniz, geniş yollu dağ ... bunlar olmadan da hep var ve süreklidi.”⁶²

“O, yaratıkları gücüyle yarattı, rüzgarları rahmetiyle estirdi, yeryüzünün hareketlerini kayalara bağladı.”⁶³

⁵⁷ N, s. 117.

⁵⁸ N, s. 40

⁵⁹ N, s. 217.

⁶⁰ N, s. 140.

⁶¹ Günümüz din felsefesinde tartışılan panenteistik Tanrı anlayışı konusunda karşılaştırmalı bir çalışma için bkz.: Metin Yasa, “Panenteizmin Tarihsel Ardalanı Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18-19, Samsun, 2005.

⁶² N, s. 122-123.

Anılan parçacı yaklaşımın, bir aşamadan sonra Hz. Ali'nin söylemlerinde yerini giderek bütünlüğe terk ettiği görülmektedir. Nitekim Hz. Ali, Allah'ın evrenle olan bütünleşmesini⁶⁴ son derece güzel bir kavram olan 'aile' kavramını kullanarak ortaya koyar. Şöyle der: "O'nun ailesi yaratıklardır."⁶⁵ Öte yandan, Hz. Ali'nin, Allah-evren bütünlüğünü yine son derece özel bir başka kavram olan 'yansıma' ile ortaya koymaya çalıştığı da dikkatlerden kaçmamaktadır. Şöyle der: "Yaratıklarına yaratıklarıyla yansıyan, kalplerinde kanıtıyla beliren Allah'a hamd olsun"⁶⁶

Açık konuşmak gerekirse, Hz. Ali, Allah'ı anlamaya yönelik *a posteriori* ve buna bağlı olarak içkin çıkarımlarını, daha çok, Allah-evren bütünlüğü içinde dile getirmeyi yeğler. Şöyle der:

"Her şey O'na boyun eder, her şey O'nunla vardır: Her fakirin zenginliği, her aşağıının yüceliği, her zayıfın gücü, her çaresizin barınağıdır. ... gözler seni görmez ki, senin hakkında konuşsun. Oysa Sen, seni niteleyen yaratıklarından önce, vardın. Yaratıkları yalnızlık korkusu nedeniyle yaratmadın, onları bir yarar için kullanmadın. Her bilinmeyen sence nettir, her gizli sence açıktır."⁶⁷

Şu ana dek verdiğimiz bilgi ve yaptığımız açıklamalardan da açıkça anlaşılacağı üzere, Hz. Ali'nin Allah anlayışı, yukarıda sözünü ettiğimiz 'aile' ve 'yansıma' kavramlarının bir çağrışımı sonucu vahdet-i vücudcu olarak görülmemeli ve öyle de algılanmamalıdır. Doğrusu, Hz. Ali'nin, kendi Allah anlayışını ortaya koyarken, anılan 'aile' ve 'yansıma' kavramlarını kullanmasına ek olarak,

"O; yakınlık olmadan, her şeyle olan, ayrılık olmadan her şeyden başka olandır; hareketler ve alet anlamında olmaksızın, etkin, yaratıklarından görülen olmaksızın, görendir."⁶⁸

"O, şeylerle iç içe değil ki, olucu denilsin. O, şeylerden ayrı değil ki, O'nun için şeylerden ayrı denilsin."⁶⁹

"Bir konumu bir konumunun önüne geçmeksizin, Son olmadan İlk, Görünmeyen olmadan Görünen olan Allah'a hamd olsun. O'ndan başka birlikle adlandırılan her şey azdır, O'ndan başka her yüce aşağıdır, O'ndan başka her güçlü zayıftır ... O'ndan başka her görünen, görünmeyendir, O'dan başka her görünmeyen, görünen değildir"⁷⁰

şeklinde zaman zaman paradoksal ifadelere de yer vermesi, ilahi aşkınlık ve içkinliği birlikte içeren çift kutuplu uluhiyet anlayışına işaret etmektedir. Geline bu aşamada şu hususu da ayrıca ifade etmek gerekir: Çift kutuplu uluhiyet anlayışı, çağdaş din felsefesinde atıfta bulunulan ve üzerine düşünceler üretilen bir konudur. Bir araştırmamızda da ifade etmeye çalıştığımız üzere, anılan uluhiyet anlayışı İbn Arabî'nin eserlerinde de ayrıntılı bir biçimde yer almaktadır.⁷¹ Bununla birlikte, Nehcü'l-Belağa'da Allah anlayışına yönelik anlaşılır çift kutuplu düşüncelerin yer alması oldukça dikkat çekicidir.

Sonuç olarak, Hz. Ali'nin, özünü ve yetkinliğini hiçbir zaman tam olarak bilemeyeceğimizi ifade ettiği Yüce Yaratıcı'nın⁷² yalnızca aşkın yönünü değil, içkin yönünü ortaya koymada da yeterince titiz davrandığı görülmektedir. Açık konuşmak gerekirse, Nehcü'l-Belağa'da görülen *a priori* söylemlerin ilahi nitelikleri bilmede; *a posteriori* çıkarımların Allah'ın varlığını kanıtlamada; *a priori* söylem ve *a posteriori* çıkarımların birlikte düşünülmesinin ise Allah-evren bütünlüğünü anlamada önemli bir işlev

⁶³ N, s. 39.

⁶⁴ Tanrı-evren bütünlüğü konusunda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Metin Yasa, *İbn Arabî'de Tanrı Merkezli Bütünü Anlamaya Yönelik Bir Metot Olarak Paradoksal Konuşmak*, Elis Yayınları, Ankara, 2007.

⁶⁵ N, s. 124.

⁶⁶ N, s. 155.

⁶⁷ N, s. 158.

⁶⁸ N, s. 40.

⁶⁹ N, s. 96.

⁷⁰ N, s. 96.

⁷¹ Sözgelimi bkz.: Yasa, Metin, *İbn Arabî'de Tanrı Merkezli Bütünü Anlamaya Yönelik Bir Metot Olarak Paradoksal Konuşmak*, Elis Yayınları, Ankara, 2007.

⁷² N, s. 225.

yüklendiği görülmektedir. Dahası; anılan işlevin, çift kutuplu uluhiyet anlayışını aydınlatma açısından da ayrı bir öneme sahip olduğunu açıkça ifade etmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Ali B. Ebi Talib, **Nehcü'l - Belağa**, (der.: Şerif er- Razi, tah.: Subhi es -Salih), Daru'l Kitabı'l - Lübnani, Beyrut, 1967.
- Ali B. Ebi Talib, **Nehcü'l - Belağa**, çev.: Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, **Türkiye'de Alevilik Bektaşilik**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2006.
- Sorley, W. R., **Moral Values and the Idea of God**, Cambridge University Press, 1921.
- Uçer, Cenksu, **Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005.
- Üzüm, İlyas, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, İsam Yayınları, İstanbul, 2008.
- Yasa, Metin, "Güzellik Kanıtı ve Taşdığı Felsefi Değer", **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl, 8, Sayı, 18, Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, 2004.
- Yasa, Metin, "Panenteizmin Tarihsel Ardalanı Üzerine", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 18-19, Samsun, 2005.
- Yasa, Metin, **İbn Arabi'de Tanrı Merkezli Bütünü Anlamaya Yönelik Bir Metot Olarak Paradoksal Konuşmak**, Elis Yayınları, Ankara, 2007.
- Yıldız, Harun, **Anadolu Aleviliği: Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2004.
- http://www.religioustolerance.org/tran_imm.htm/ "About God: Four main beliefs about the nature of God: Deism, Panentheism, Pantheism & Theism", (Erişim: 05.06.2009).